

Grzegorz Ciura*

Gospodarstwa emerytów na tle innych typów gospodarstw domowych

Living conditions of old-age pensioners: The aim of this article is to introduce the issue of the living conditions in pensioner households in comparison with other households in Poland. The article begins with a general background on features and statistics of old-age pensioners households. Next, the author discusses following questions related to pensioners' situation in Poland: their income and expenditures in comparison with other social groups, housing conditions, risk of poverty and results of a pension system reform of 1999 on their financial situation. The article is based on data from Household Budget Survey by Central Statistical Office (GUS) and other scientific research.

Słowa kluczowe: *starzenie się społeczeństwa, starość, osoby stare, opieka zdrowotna, pomoc społeczna*

Keywords: *population ageing, old age, old people, healthcare, social assistance*

* Ekspert ds. społecznych w BAS; grzegorz.ciura@sejm.gov.pl

Wstęp

Starzenie się społeczeństwa sprawia, że postrzeganie poprawy warunków życia społeczeństwa jest coraz bardziej zależne od sytuacji tej najstarszej grupy społeczeństwa. Jest to grupa społeczna, która z racji wieku w większości nie jest już aktywna zawodowo (zarobkująca) i głównym źródłem przychodów są dochody ze świadczeń społecznych, przede wszystkim emerytury. Jednocześnie osoby starsze są tą grupą społeczną, która w czasie trwania dorosłego życia już osiągnęła określone zasoby materialne i finansowe i jej status materialny wyznaczają nie tylko bieżące przychody, ale również zgromadzone zasoby. Badania statystyczne i społeczne koncentrują się zwykle na bieżących dochodach i wydatkach gospodarstw domowych, stąd

w niniejszym artykule większość danych będzie dotyczyła tego typu parametrów materialnych warunków życia osób starych. Standard mieszkania i wyposażenie w przedmioty trwałego użytku służą także do określania poziomu zasobności grup społecznych, w tym osób starych. Innym istotnym wyznacznikiem warunków życia jest samoocena respondentów. Analizując warunki życia, nie można pominąć problemów związanych ze sferą ubóstwa i konieczności korzystania przez osoby starsze z tych świadczeń pomocy społecznej, które mają zapobiegać życiu w ubóstwie.

Ponieważ głównym źródłem bieżących dochodów osób starych są świadczenia emerytalne, to w artykule ważne miejsce zajmuje analiza wysokości i rozkładu emerytur wypłacanych w powszechnym systemie emerytalnym (Zakład Ubezpieczeń Społecznych) i systemie rolniczym (Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego). Ze względu na zmiany, jakie wprowadziła reforma systemu emerytalnego w 1999 r., w artykule zasygnalizowano przewidywane skutki dla sytuacji dochodowej emerytów, którzy będą pobierać świadczenie na nowych zasadach.

Głównym źródłem danych analizowanych w opracowaniu są badania budżetów gospodarstw domowych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) przeprowadzane każdego roku, dane dla Polski z Europejskiego Badania Warunków Życia (EU-SILC) realizowane cyklicznie przez GUS, zestawienia Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS), Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS), oraz badania PolSenior „Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce”.

Celem artykułu jest pokazanie rzeczywistej sytuacji materialnej osób starych w porównaniu z innymi grupami społeczno-zawodowymi i na tym tle wskazanie tych kierunków zmian zabezpieczenia społecznego, które odpowiadają na wyzwanie, jakim jest starzenie się społeczeństwa.

Charakterystyka gospodarstw domowych emerytów

Przyjmując wiek 60 lat jako umowną granicę starości, widać, że źródłem dochodów znacznej grupy mężczyzn do 65 roku życia powinno być wynagrodzenie z tytułu zatrudnienia. Mamy zatem problem praktyczny związany z brakiem możliwości precyzyjnego wyodrębnienia źródeł dochodu osób starych w pierwszej fazie starości. Stąd też mogą występować różnice wyników w przypadku badań socjologicznych opisujących sytuację materialną osób starych, w których zmienna wieku była identyfikowana precyzyjnie i badań budżetów gospodarstw domowych, w których wiek jest identyfikowany tylko pośrednio i osoby w tym samym wieku mogą być zaliczone do różnych grup społeczno-zawodowych (pracowników, rolników,

pracujących na własny rachunek, emerytów lub rencistów). W związku z niską aktywnością zawodową osób starych przyjęcie założenia, że osoby te utrzymują się głównie ze świadczeń emerytalnych i rzadziej rentowych, nie odbiega znacząco od rzeczywistości. Aktywność zawodowa osób w wieku poprodukcyjnym 60/65 lat i więcej w Polsce w ostatnich latach nie przekraczała 7%¹. Pamiętając o tych problemach, w dalszej części artykułu przyjmuję, że osoby stare to te, których podstawowym źródłem dochodów są świadczenia emerytalne. Takie założenie potwierdzają także wyniki badania PolSenior. Ponad 85% osób biorących udział w tym badaniu wskazało emeryturę jako źródło utrzymania².

Badania budżetów gospodarstw domowych pokazują, że gospodarstwa emerytów i rencistów charakteryzują się najniższą przeciętną liczbą osób w gospodarstwie domowym. W 2010 r. wskaźnik ten w gospodarstwach emerytów i rencistów wynosił 2,01, podczas gdy dla wszystkich typów gospodarstw domowych wynosił 2,89. Najwyższą przeciętną liczbą osób w gospodarstwie charakteryzowały się gospodarstwa rolników – 4,19, pracujących na własny rachunek – 3,35 oraz pracowników – 3,33. Biorąc pod uwagę wielkość gospodarstwa domowego liczonego za pomocą tzw. jednostek ekwiwalentnych³ w gospodarstwach emerytów wskaźnik ten – 1,49 obok gospodarstw domowych rencistów 1,48 był najniższy. Wielkość gospodarstwa domowego obok wysokości uzyskiwanych dochodów wpływa na jego pozycję w strukturze dochodowej *per capita* i na zagrożenie gospodarstwa ubóstwem.

W strukturze wiekowej gospodarstw domowych emerytów badanych przez GUS dominują osoby starsze (powyżej 55. roku życia było ponad 75% osób badanych, dla ogółu gospodarstw odsetek osób w wieku 55 lat i więcej

¹ *Kwartalna informacja o rynku pracy*, GUS, Warszawa 2012, s. 3. Zgodnie z wynikami Badania Aktywności Zawodowej Ludności za IV kwartał 2011 r. współczynnik aktywności zawodowej osób w wieku 60/65 lat i więcej wynosił 6,9%. W IV kwartale 2008 r. współczynnik ten wynosił 6,1%, IV kwartał 2009 r. – 5,6%, IV kwartał 2010 r. – 6,5%.

² P. Błędowski, *Sytuacja materialna osób starych [w:] Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red.), Termedia Wydawnictwo Medyczne, Poznań 2012, s. 397. Emeryturę jako główne źródło utrzymania wskazało w tym badaniu 69,6% respondentów.

³ Jednostki ekwiwalentne są to parametry pozwalające porównywać ze sobą sytuację materialną gospodarstw domowych różniących się wielkością i strukturą demograficzną. Pokazują one wpływ, jaki na koszty utrzymania gospodarstwa domowego ma jego skład demograficzny. W badaniu budżetów gospodarstw domowych GUS w 2010 r. zastosowano tzw. zmodyfikowaną skalę ekwiwalentności OECD, która przyjmuje następujące wartości: 1 – dla pierwszej osoby w gospodarstwie, 0,5 – dla każdego następnego członka gospodarstwa domowego w wieku 14 lat i więcej, 0,3 – dla każdego dziecka w wieku poniżej 14 lat.

wyniósł 25,7%). Obok gospodarstw emerytów jeszcze gospodarstwa domowe rencistów skupiają duży odsetek osób w wieku niemobilnym produkcyjnym i osób starych (21,1% to osoby w wieku powyżej 64 lat).

Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych emerytów na tle innych grup społeczno-ekonomicznych

Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych emerytów (w przeliczeniu na jedną osobę) w świetle badań GUS jest dobra, pomimo relatywnie niskich w stosunku do wynagrodzeń przeciętnych świadczeń emerytalnych.

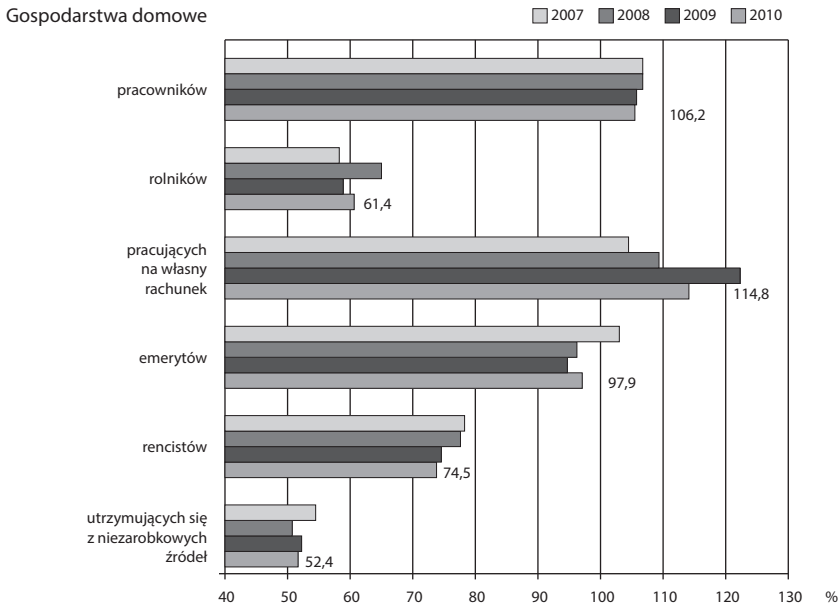
Tabela 1. Średnie miesięczne przychody na 1 osobę wg grup społeczno-zawodowych gospodarstw domowych (w zł)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	ogółem	pracowników	rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów	rencistów
Przychody netto	1570,45	1559,66	1571,37	1867,43	1648,75	1230,61
w tym						
dochód rozporządzalny	1192,82	1199,22	1024,53	1468,38	1244,77	925,63
w tym						
dochód do dyspozycji	1147,18	1159,48	989,09	1416,46	1175,90	879,62
w tym						
dochód z pracy najemnej	636,56	999,68	104,76	248,98	116,03	78,35
Dochód z pracy na własny rachunek	109,26	22,93	10,26	1077,20	11,99	8,33
Dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	50,32	6,00	732,01	1,02	5,91	8,00
Dochód ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych	297,03	88,98	117,76	71,22	1045,45	733,42

Źródło: *Budżety gospodarstw domowych w 2010 r.*, GUS, Warszawa 2011., s. 80.

Przedstawione wyniki pokazują relatywnie dobrą sytuację dochodową ludzi starych w Polsce w porównaniu z innymi grupami społeczno-zawodowymi gospodarstw domowych. Zarówno pod względem przychodu netto, dochodu rozporządzalnego, jak i dochodu do dyspozycji gospodarstwa domowe emerytów są na drugim miejscu po gospodarstwach domowych osób pracujących na własny rachunek, jeśli chodzi o wysokość tych dochodów w na jedną osobę w gospodarstwie.

Wykres 1. Wskaźnik dochodu do dyspozycji (na 1 osobę) wg grup społeczno-ekonomicznych w latach 2007–2010*

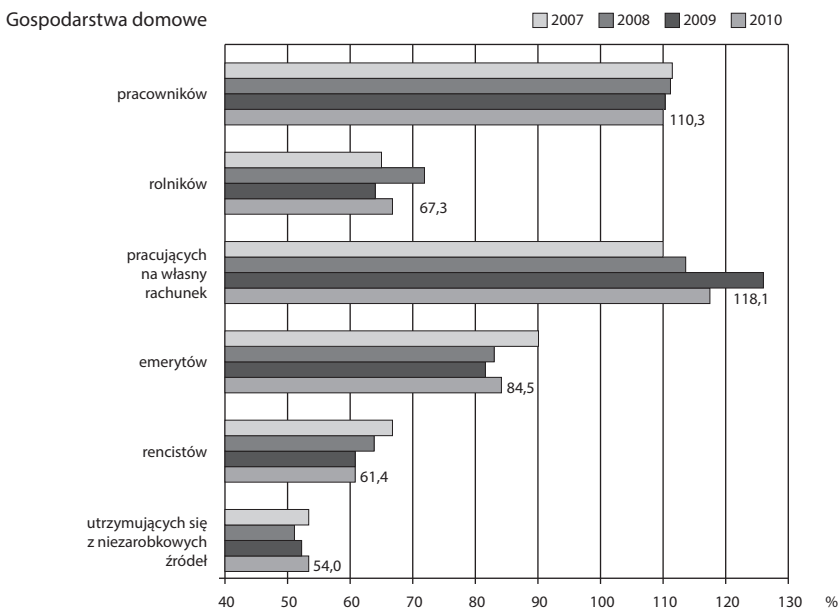
* Zgodnie z metodologią Eurostatu dane dotyczące dochodu pochodzą z roku poprzedzającego badanie.

Źródło: *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2010)*, GUS, Warszawa 2012, s. 126.

Dane o dochodach emerytów zbierane w ramach cyklicznego Europejskiego Badania Warunków Życia (EU-SILC) potwierdzają relatywnie dobrą sytuację dochodową w gospodarstwach domowych emerytów (choć nie tak dobrą jak badania budżetów gospodarstw domowych). Biorąc pod uwagę zarówno dochód do dyspozycji na 1 osobę, jak i dochód do dyspozycji na jednostkę ekwiwalentną (wykres 2), gospodarstwa domowe zajmują trzecie miejsce pod względem wysokości tych dochodów (za gospodarstwami pracujących na własny rachunek i gospodarstwami pracowników). Wysokość osiągniętych dochodów na jedną osobę w gospodarstwach emerytów bliska była przeciętnemu dochodowi ogółem wszystkich gospodarstw domowych. Daje się jednak zauważyć relatywne pogorszenie się sytuacji dochodowej gospodarstw emerytów w czasie. O ile w 2007 r. wysokość ich dochodu przekraczała przeciętną dla ogółu gospodarstw domowych, o tyle w 2010 r. stanowiła tylko 97,9%. Ten relatywny spadek dotyczył wszystkich

grup gospodarstw utrzymujących się ze świadczeń społecznych. W przypadku dochodu liczonego na jednostkę ekwiwalentną sytuacja emerytów nieco się pogarsza, co wynika ze składu osobowego tych gospodarstw domowych (wykres 2).

Wykres 2 Wskaźnik dochodu do dyspozycji (na jednostkę ekwiwalentną) wg grup społeczno-ekonomicznych w latach 2007–2010*

* Zgodnie z metodologią Eurostatu dane dotyczące dochodu pochodzą z roku poprzedzającego badanie.

Źródło: jak pod wykresem 1, s. 127.

Należy zauważyć, że ta niewątpliwie dobra pozycja gospodarstw emerytów na tle innych typów gospodarstw wynika przede wszystkim z wysokości otrzymywanych świadczeń z ubezpieczeń społecznych. Dlatego w dalszej części artykułu poświęconej przychodom ludzi starych prześledzimy strukturę dochodów ze świadczeń emerytalnych wypłacanych w systemie powszechnym z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych zarządzanego przez ZUS i Funduszu Emerytalno-Rentowego KRUS.

Liczba emerytów pobierających świadczenia z ZUS to ok. 5 mln osób. Tabela 2 przedstawia strukturę świadczeń emerytalnych po waloryzacji w marcu 2011 r.

Tabela 2. Rozkład wysokości emerytur wypłacanych przez ZUS w 2011 r.

(w zł)

Wysokość świadczenia w zł	Emerytury w odsetkach
Do 500,00	0,0
500,01–600,00	0,4
600,01–700,00	0,6
700,01–800,00	3,5
800,01–1000,00	7,3
1000,01–1200,00	11,0
1200,01–1400,00	13,9
1400,01–1600,00	13,7
1600,01–1800,00	11,6
1800,01–2000,00	9,2
2000,01–2200,00	6,9
2200,01–2400,00	5,0
2400,01–2600,00	3,5
2600,01–2800,00	2,6
2800,01–3000,00	2,1
3000,01–3200,00	1,9
3200,01–3400,00	1,6
3400,01–3500,00	0,7
3,500,01 i więcej	4,5

Źródło: *Struktura wysokości emerytur i rent wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2011*, ZUS, Warszawa 2011, s. 4.

W latach poprzednich kształtowała się podobna struktura wysokości świadczeń w poszczególnych przedziałach dochodowych. W 2010 r. większość emerytur (prawie 53% ogółu) zawierała się w przedziale 1000–1800 zł miesięcznie. Pozytywną zmianą jest zmniejszenie się odsetka emerytur bardzo niskich i niskich (do 1000 zł było to mniej niż 15% wszystkich emerytur w 2010 r. i niecałe 12% w 2011 r.) oraz wzrost odsetka emerytur relatywnie wysokich (powyżej 2000 zł miesięcznie) – 25,1% w 2010 r. do 28,8% w 2011 r. Poprawa sytuacji dotycząca wzrostu wysokości wypłacanych emerytur nie jest jednak wystarczająca według badaczy zajmujących się warunkami życia osób starych. Jak ocenia prof. P. Błędowski: *taka wysokość świadczenia, stanowiącego wówczas niewiele ponad połowę przeciętnego wynagrodzenia, musiała ograniczać możliwość samodzielnego zaspokojenia wielu potrzeb przez seniorów*⁴.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na problemy związane z ogólnie niskimi płacami w Polsce i wynikającymi z tego niskimi świadczeniami emerytalno-rentowymi. Według danych GUS w październiku 2010 r.

⁴ *Idem, Sytuacja materialna osób starszych, op. cit., s. 396.*

wynagrodzenie brutto poniżej przeciętnego wynagrodzenia (3543,50 zł) otrzymywało 64,7% zatrudnionych, do 50% przeciętnego wynagrodzenia (do 1771,75zł) otrzymywało 17,9% zatrudnionych, a 10% zatrudnionych otrzymywało wynagrodzenie do 1478,70 zł⁵. Ograniczenie zaspokojenia wielu potrzeb nie jest cechą charakterystyczną tylko dla seniorów, ale dotyczy to, jak pokazują statystyki, dużej części społeczeństwa.

Obok rozkładu wysokości emerytur istotna jest również relacja tego świadczenia do wysokości przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce. Zestawienia ujęte w tabeli 3 pokazują stopniowy niewielki spadek proporcji przeciętnej emerytury w stosunku do przeciętnego wynagrodzenia. W 2004 r. przeciętna emerytura stanowiła 65% przeciętnego wynagrodzenia, podczas gdy w 2011 r. ta relacja wyniosła już tylko niespełna 60%.

Tabela 3. Przeciętna miesięczna wypłata emerytury z ZUS w latach 2004–2011

Lata	Przeciętna wypłata brutto w zł	W % przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce*
2004	1237,38	65,0
2005	1256,53	63,6
2006	1310,75	63,6
2007	1346,42	59,2
2008	1471,30	57,1
2009	1596,46	58,8
2010	1698,35	60,2
2011	1783,06	59,9

* Pomniejszonego o obowiązkową składkę na ubezpieczenie społeczne płaconą przez ubezpieczonego.

Źródło: *Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych 2010 r.*, ZUS, Warszawa 2011, s. 36; za 2011 r. dane na podstawie: *Informacja o świadczeniach pieniężnych z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz o niektórych świadczeniach z zabezpieczenia społecznego, IV kwartał/okres I–XII 2011 r.*, ZUS, Warszawa 2012, s. 25.

Świadczenia emerytalne wypłacane rolnikom w ramach ubezpieczenia społecznego rolników przez KRUS są znacząco niższe niż w systemie powszechnym. Wysokość przeciętnego świadczenia emerytalnego rolników wynosi nieco powyżej minimalnej emerytury i emerytury te są mniej zróżnicowane niż pracownicze⁶. Pomijając kwestie finansowania świad-

⁵ *Struktura wynagrodzeń wg zawodów w październiku 2010*, GUS, Warszawa 2012, s. 26.

⁶ Szerzej na temat emerytur rolniczych B. Kłos, *Ubezpieczenia społeczne rolników a rozwój obszarów wiejskich*, „Studia BAS. Rozwój obszarów wiejskich w Polsce” 2010, nr 4(24), s. 131–164.

czeń emerytalnych rolników i wysokości składki na to świadczenie, należy stwierdzić, że w przypadku osób starych pobierających emerytury z tytułu użytkowania gospodarstwa rolnego, ich wysokość znacząco odbiega od proporcji opisanych wyżej (w stosunku do przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce). Jest to o tyle istotne, że w Polsce liczba emerytów-rolników to ponad 1 mln osób. Stanowią oni ok. 1/6 wszystkich emerytów.

Tabela 4. Przeciętne miesięczne świadczenie emerytalne wypłacane przez KRUS w latach 2008–2011

Lata	Przeciętne miesięczne świadczenie emerytalne (w zł)	W % przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce**
2008	745,62	28,9
2009	796,20	29,3
2010	839,72	29,8
2011*	871,21	29,3

* Za 3 kwartały 2011 r.

** Przeciętne wynagrodzenie w gospodarce pomniejszone o obowiązkową składkę na ubezpieczenie społeczne płaconą przez ubezpieczonego.

Źródło: „Kwartalna informacja statystyczna”, IV kwartał za odpowiednie lata, KRUS.

Porównując wysokość przeciętnego świadczenia emerytalnego rolników z wysokością takiego świadczenia emerytalnego wypłacanego przez ZUS, można łatwo zauważyć, że świadczenia emerytalne dla rolników są blisko dwukrotnie niższe. Także ich wysokość w stosunku do przeciętnego wynagrodzenia jest bardzo niska. W związku z taką sytuacją należy się zastanowić nad funkcjami, jakie ma spełniać w przyszłości ubezpieczenie emerytalne rolników. Przy obecnej konstrukcji tego systemu (składki ubezpieczonych nie pokrywają nawet 10% wydatków, a wysokość składki nie przekłada się na wysokość świadczeń) nie osiągnięto ani znacznej poprawy struktury agrarnej indywidualnych gospodarstw rolnych, ani nie zapewniono na godziwym poziomie sytuacji materialnej rolników kończących aktywność zawodową ze względu na wiek.

Skutki reformy emerytalnej z 1999 r.

Jak pokazują powyższe zestawienia, obecnie sytuacja dochodowa emerytów w systemie powszechnym jest znacznie lepsza niż w systemie rolniczym. Należy jednak pamiętać, że od 1999 r. w Polsce wprowadzana jest reforma emerytalna, której efekty będą za kilka lat z roku na rok coraz bardziej widoczne. Nie analizując tu szczegółowo nowego systemu emerytal-

nego, należy wskazać jednak te jego cechy, które spowodują, że wysokość emerytury wypłacanej w całości na podstawie nowych przepisów będzie znacznie niższa niż wynosiłaby emerytura wypłacana na podstawie starych (czyli obowiązujących dla obecnych emerytów). Nowy system oparty na zdefiniowanej składce wysokość przyszłego świadczenia uzależnia od kilku czynników: długości okresu opłacania składki, wyników inwestycji Otwartych Funduszy Emerytalnych (OFE), indywidualnych oszczędności emerytalnych, które w sposób dynamiczny będą kształtować wielkość gromadzonych środków na emeryturę⁷. Jak pokazuje krótkie doświadczenie działalności OFE, środki tam gromadzone podlegają dużym zmianom wynikającym z sytuacji na rynku finansowym (obok dynamicznych wzrostów następowały także głębokie spadki). Ubezpieczeni nie mają żadnego wpływu na sposób pomnażania kapitału emerytalnego przez OFE. Nie można obecnie przewidzieć, jak będzie kształtować się wysokość emerytur szczególnie wypłacanych z drugiego i trzeciego filara w przyszłości, gdyż trudno ocenić, czy i w jakiej wysokości nastąpi wzrost kapitału emerytalnego gromadzonego przez ubezpieczonych. Osobnym czynnikiem niepewności są ciągle trwające zmiany zasad gromadzenia i wypłacania środków gromadzonych na emerytury. Niekwestionowanym skutkiem reformy jest spadek tzw. stopy zastąpienia świadczenia emerytalnego wypłacanego w nowym systemie. Wysokości tego wskaźnika nie można obecnie precyzyjnie określić, niemniej niektóre źródła podają, że stopa zastąpienia brutto dla osoby przechodzącej na emeryturę w wieku 65 lat po 40 latach opłacania składek i zarabiającej przeciętne wynagrodzenie spadnie z 63,2% w 2006 r. do 47,5% w 2046 r. Relacja przeciętnego świadczenia emerytalno-rentowego do przeciętnego wynagrodzenia (dla wieku emerytalnego 60/65) może spaść z 56% w 2007 r. do 31% w 2060 r.⁸, co oznacza znaczne zmniejszenie wysokości

⁷ Trójfilary system emerytalny zakłada – w dużym uproszczeniu – wypłatę świadczeń w wysokości uzależnionej od zgromadzonego indywidualnie przez przyszłego emeryta kapitału emerytalnego. Dwa pierwsze filary ubezpieczenia są obowiązkowe, trzeci jest dobrowolny. W pierwszym filarze gromadzone są składki w ZUS na indywidualnym koncie ubezpieczonego. Środki tam zgromadzone są waloryzowane corocznie wg zasad określonych ustawowo. Drugi filar to ubezpieczenie w OFE, do którego odprowadzana jest część składki emerytalnej. Zadaniem OFE jest pomnażanie składek ubezpieczonych na rynku kapitałowym i przez to powiększanie kapitału przyszłego emeryta. Trzeci filar to dobrowolne ubezpieczenie kapitałowe, oszczędzanie w różnej formie na cele emerytalne (wypłata będzie następować po osiągnięciu wieku emerytalnego). Zarówno w drugim, jak i trzecim filarze nie występuje gwarancja ochrony kapitału gromadzonego na przyszłą emeryturę.

⁸ B. Kłos, *Europejskie systemy emerytalne – stan i perspektywy*, „Analizy BAS” 2011, nr 5(49), s. 9 i 11, www.bas.sejm.gov.pl/analizy.php.

emerytur w przyszłości. Rząd, wprowadzając zmiany w systemie emerytalnym w 2011 r. (przeniesienie części składki z OFE na subkonto w ZUS), w uzasadnieniu projektu ustawy przewidywał spadek stopy zastąpienia netto w przypadku kobiet: z 62,0% dla urodzonych w 1951 r. do 37,2% dla urodzonych w 1990 r.; w przypadku mężczyzn z 74,7% dla urodzonych w 1949 r. do 37,2% dla urodzonych w 1990 r.⁹

Przedstawiony scenariusz relatywnego zmniejszania się świadczeń emerytalnych w systemie pracowniczym prowadzić może do kształtowania się przyszłych emerytur na poziomie relacji dzisiejszych emerytur rolniczych do przeciętnego wynagrodzenia¹⁰. Sytuacja dochodowa przyszłych emerytów może być znacznie trudniejsza niż obecnych. Ograniczenie spadku przyszłych emerytur w stosunku do przeciętnej płacy jest zadaniem podstawowym.

Wydatki gospodarstw emerytów na tle innych grup społeczno-ekonomicznych

Podobnie jak w przypadku dochodów gospodarstwa domowe emerytów są na drugim miejscu – po pracujących na własny rachunek – pod względem wysokości wydatków liczonych na jedną osobę w gospodarstwie. W 2010 r. wydatki w tych gospodarstwach wyniosły prawie 1100 zł miesięcznie na osobę (prawie o 100 zł wyższe niż gospodarstw ogółem, a w porównaniu z gospodarstwami o najniższych wydatkach na osobę – gospodarstwa domowe rolników – ponad 300 zł).

Analizując strukturę wydatków gospodarstw emerytów na tle innych gospodarstw domowych, łatwo zauważyć wyraźne różnice w strukturze i wielkości wydatków. Największy udział w wydatkach gospodarstw domowych emerytów stanowią wydatki na żywność (prawie 28% ogółu wydatków), następnie na użytkowanie mieszkania (24,1%, z czego ponad 15% to wydatki na nośniki energii) i zdrowie (prawie 8%). Także wydatki pozostałe, w tym dary przekazane innym gospodarstwom, stanowią znaczący (6,3%) odsetek wydatków gospodarstw emerytów i są one największe wśród wszystkich typów gospodarstw domowych. Udział wszystkich wskazanych wyżej rodzajów wydatków w wydatkach ogółem w gospodar-

⁹ Druk sejmowy nr 3946/VI kad. Stopa zastąpienia była liczona przy następujących założeniach: wiek emerytalny: kobiet 60 lat, 35 lat aktywności zawodowej, mężczyzn 65 lat, 40 lat aktywności zawodowej, wejście w system ubezpieczeń w wieku 25 lat, przez cały okres aktywności zawodowej zarabia przeciętne wynagrodzenie, dalsze trwanie życia na podstawie prognozy AWG, utrzymanie obecnych progów podatkowych.

¹⁰ G. Kula, *System emerytalny i ochrona przed ubóstwem* [w:] *Ryzyko ubóstwa osób starszych*, Warszawa 2011, s. 25.

Tabela 5. Średnie miesięczne rozchody na 1 osobę w gospodarstwach domowych w 2010 r. (w zł)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	ogółem	pracowników	rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów	rencistów
Rozchody netto	1596,66	1590,86	1600,0	1908,13	1659,20	1251,46
w tym wydatki	991,44	979,05	757,25	1206,91	1085,42	866,03
Towary i usługi konsumpcyjne	945,8	939,31	721,81	1154,98	1016,55	820,02
Żywność i napoje bezalkoholowe	246,14	229,96	238,85	253,56	300,33	262
Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe, narkotyki	26,94	27,53	18,32	31,47	26,76	23,86
Odzież i obuwie	52,35	58,01	39,54	81,85	33,95	27,10
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	199,88	184,07	140,38	208,35	261,27	222,03
Wypożyczenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	51,19	51,95	40,70	63,84	52,64	40,12
Zdrowie	47,42	37,22	28,29	47,12	84,92	64,54
Transport	94,78	105,93	87,16	137,68	67,20	36,18
Łączność	43,43	43,07	32,56	57,81	45,41	38,95
Rekreacja i kultura	79,80	86,50	38,79	125,47	64,34	46,14
Edukacja	12,75	16,45	5,57	19,59	3,49	2,67
Restauracje i hotele	22,93	25,19	6,42	42,98	13,05	11,60
Pozostałe towary i usługi	51,63	53,19	31,19	68,51	52,29	37,56
Pozostałe wydatki	45,64	39,74	35,44	51,93	68,87	46,01

Źródło: jak pod tabelą 1, s. 96.

stwach domowych emerytów był wyższy niż w gospodarstwach domowych ogółem. Szczególnie duże różnice występowały w wydatkach na zdrowie (przeciętne wydatki emerytów na zdrowie stanowiły 179% wydatków odnotowanych we wszystkich gospodarstwach domowych). Taka struktura wydatków gospodarstw emerytów pokazuje dużą sztywność wydatków tej grupy gospodarstw, ponieważ wydatki na zdrowie także należy traktować jako konieczne. Czynnikiem pogarszającym sytuację emerytów jest ciągły wzrost kosztów zarówno związanych z utrzymaniem mieszkania, jak i ze zdrowiem, co ze względu na brak możliwości znaczącego wzrostu dochodów osób starych może stanowić w przyszłości (a dla niektórych stanowi obecnie) problem z zaspokajaniem potrzeb materialnych. Ponieważ różnice w wysokości wydatków gospodarstw domowych ogółem i gospodarstw emerytów nie są tak duże, zwiększone wydatki na powyższe towary i usługi musiały być skompensowane ograniczeniem wydatków innych dóbr i usług. Struktura wydatków wynika także z różnicy potrzeb związanych głównie z wiekiem członków gospodarstw domowych. I tak gospodarstwa emerytów wydają mniej na zakup odzieży i obuwia, na transport, rekreację i kulturę, edukację oraz restauracje i hotele.

Także biorąc pod uwagę statystyczną zasobność gospodarstw domowych, ocenianą na podstawie wyposażenia tych gospodarstw w przedmioty trwałego użytku, sytuacja gospodarstw emerytów nie odbiega znacząco od „standardów wyposażenia” odnotowywanych w innych gospodarstwach domowych. Oceniając wyposażenie gospodarstw domowych w przedmioty trwałego użytku, oprócz możliwości finansowych gospodarstw domowych trzeba brać pod uwagę różnice potrzeb wynikające m.in. ze struktury gospodarstwa i wieku jego członków. Niewiele także wiemy o klasie (jakości) uwzględnianych w badaniu przedmiotów trwałego użytku.

Podstawowe przedmioty użytkowane w gospodarstwach domowych są na wyposażeniu również gospodarstw emerytów. Charakterystyczną cechą tych gospodarstw jest relatywnie niższe wyposażenie w przedmioty trwałego użytku, które stosunkowo niedawno weszły na rynek (MP3, cyfrowy aparat fotograficzny, komputer). Im przedmiot bardziej „nowoczesny”, tym odsetek gospodarstw domowych emerytów posiadających te przedmioty jest niższy niż przeciętna dla ogółu gospodarstw domowych.

Podobne do wyników GUS dla gospodarstw emerytów wyniki dotyczące wyposażenia mieszkań w przedmioty trwałego użytku osób starych uzyskano w badaniu PolSenior¹¹. Oczywiście należy zakładać, że wyposażenie mieszkań w większości gromadzone było w okresie aktywności zawodowej,

¹¹ P. Błądowski, *Sytuacja materialna osób starszych*, op. cit., s. 404.

Tabela 6. Wyposażenie w niektóre przedmioty trwałego użytkowania wg społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	ogółem	pracowników	rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów	rencistów
	w % danej grupy gospodarstw domowych					
Odbiornik telewizyjny	98,4	98,5	99,7	98,4	99,0	98,8
Urządzenie do odbioru TV sat. lub kablowej	64,5	72,9	49,1	81,0	54,9	48,4
Radio lub radiomagnetofon	66,4	60,2	76,7	59,1	77,1	73,6
Odtwarzacz MP3	29,1	40,7	33,6	49,4	7,5	9,9
Magnetowid, odtwarzacz	25,2	27,3	32,8	29,8	22,4	18,8
Odtwarzacz DVD	54,2	67,5	62,6	73,2	33,5	30,2
Kamera wideo	10,4	13,5	6,0	28,8	3,9	2,1
Cyfrowy aparat fotograficzny	49,6	66,2	49,7	80,9	22,4	17,0
Komputer osobisty	64,9	85,3	74,2	92,5	29,8	29,6
Komputer z dostępem do Internetu	59,6	79,0	61,9	89,3	26,8	25,5
Telefon stacjonarny	55,2	48,0	67,9	58,3	70,1	56,3
Telefon komórkowy	88,8	98,9	94,6	98,9	71,4	72,8
Pralka i wirowka elektryczna lub automat pralniczy	98,0	98,9	99,2	99,4	97,2	96,9
Odkurzacz elektryczny	95,0	96,2	95,7	97,6	94,6	90,8
Chłodziarka lub zamrażarka	98,9	99,0	99,7	99,1	99,0	98,3
Robot kuchenny	63,2	70,7	76,6	78,0	52,9	46,1
Zmywarka do naczyń	15,7	19,5	13,5	40,0	7,2	4,6
Samochód osobowy	59,5	73,4	90,7	91,7	37,0	24,5

Źródło: jak pod tabelą 1, s. 197, 198.

nie zmienia to jednak faktu, że przeciętnie wyposażenie gospodarstw domowych ludzi starych nie odbiega od wyposażenia ogółu badanych gospodarstw domowych.

Subiektywna ocena sytuacji materialnej i zagrożenie ubóstwem osób starych

Względnie dobra sytuacja dochodowa emerytów – w porównaniu z innymi grupami społeczno-ekonomicznymi – nie musi się przekładać na postrzeganie swojej sytuacji materialnej jako zadowalającej. Zarówno badania budżetów gospodarstw domowych GUS, Europejskie Badanie Warunków Życia, jak i badanie PolSenior dają odpowiedź na pytanie, jak osoby stare radzą sobie z zaspokajaniem swoich potrzeb materialnych i jak oceniają swoje położenie w tym zakresie.

Prawie $\frac{1}{5}$ gospodarstw emerytów deklaruje, że z wielką trudnością sobie radzi przy aktualnych dochodach, a wraz z odpowiedziami, że z „trudnością” – takich gospodarstw emerytów jest ponad 42% (dla ogółu gospodarstw ten odsetek wynosi niespełna 36%). Z kolei odsetek ocen wskazujących na brak trudności materialnych wśród emerytów jest niższy niż dla ogółu badanych gospodarstw. Samoocena sytuacji w gospodarstwach emerytów w tym zakresie jest znacznie lepsza niż gospodarstw rencistów i utrzymujących się z zasiłków (tabele 7 i 8).

Gospodarstwa domowe emerytów rzadziej niż inne gospodarstwa domowe ogółem oceniają dobrze i bardzo dobrze swoją sytuację materialną, większość z nich (prawie 60%) ocenia ją jako przeciętną, natomiast jako raczej złą lub złą – 21% i te negatywne oceny są częstsze tylko w gospodarstwach rencistów. Nie najlepszą ocenę swojej sytuacji materialnej emeryci potwierdzają, odpowiadając na pytania dotyczące zaspokajania wybranych potrzeb bytowych (tabela 9). Aż $\frac{3}{4}$ emerytów stwierdziło, że nie mogą sobie pozwolić na wymianę zużytych mebli, a prawie 70% na tygodniowy wypoczynek raz w roku, $\frac{1}{5}$ nie może sobie pozwolić na jedzenie mięsa lub ryb i ogrzewanie mieszkania odpowiednio do potrzeb.

Pomimo deklarowanych trudności materialnych i w zaspokajaniu określonych potrzeb zdecydowanie lepiej wygląda sytuacja gospodarstw emerytów jeśli chodzi o wywiązywanie się ze zobowiązań finansowych. Odsetek gospodarstw emerytów, które miały kłopoty z wywiązywaniem się ze zobowiązań finansowych, jest mniejszy (z wyjątkiem trudności w spłacie kredytu hipotecznego) niż dla ogółu gospodarstw (tabela 10).

Tabela 7. Subiektywne oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe deklarujące brak możliwości pokrycia z własnych środków nieoczekiwanego wydatku w wysokości 800 zł	Gospodarstwa domowe, które określiły, że przy aktualnym dochodzie „wiążą koniec z końcem...”					
		z wielką trudnością	z trudnością	z pewną trudnością	dość łatwo	łatwo	bardzo łatwo
w %							
Ogółem	53,0	15,7	20,0	34,6	20,8	6,8	1,5
Gospodarstwa pracowników	46,2	10,9	18,1	35,7	24,7	8,5	2,0
Gospodarstwa rolników	38,8	10,1	21,9	44,3	18,8	5,0	-
Gospodarstwa pracujących na własny rachunek	27,5	7,2	13,4	32,2	30,3	13,0	4,0
Gospodarstwa emerytów	61,2	18,0	24,8	35,9	15,9	4,6	0,8
Gospodarstwa rencistów	79	32,4	27,6	27,3	11,0	-	-
Gospodarstwa utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł	83,3	47,8	21,6	18,9	9,4	-	-

Źródło: jak pod wykresem 1, s. 101.

Tabela 8. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych wg grup społeczno-ekonomicznych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	ogółem	pracowników	rolników	pracujących na własny rachunek		rencistów
				emerytów	rencistów	
w % danej grupy gospodarstw domowych						
Bardzo dobra	2,7	3,2	0,8	6,8	1,5	0,9
Raczej dobra	22,6	25,8	21,2	41,4	17,5	9,4
Przeciętna	55,1	56,3	65,3	45,3	59,4	47,3
Raczej zła	13,4	10,7	10,0	4,6	15,7	27,0
Zła	6,2	4,0	2,6	1,9	5,8	15,4

Źródło: jak pod tabelą 1, s. 231.

Tabela 9. Trudności gospodarstw domowych emerytów w zaspokajaniu potrzeb w 2010 r.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe	
	ogółem	emerytów
	odsetek gospodarstw deklarujących brak możliwości realizacji danej potrzeby	
Tygodniowy wypoczynek rodziny raz w roku	59,0	69,2
Jedzenie mięsa lub ryb co drugi dzień	17,3	22,6
Ogrzewanie mieszkania odpowiednio do potrzeb	16,5	19,8
Wymiana zużytych mebli	62,9	75,6
Kupowanie lepszej jakości odzieży	37,6	50,9

Źródło: *Emerytury i renty w 2010 r.*, GUS, Warszawa 2012, s. 87.

Tabela 10. Wywiązywanie się gospodarstw emerytów ze zobowiązań finansowych w 2010 r.

W ostatnim roku ze względu na problemy finansowe przynajmniej raz nie udało się uiścić w terminie	Gospodarstwa domowe	
	ogółem	emerytów
	w %	
Odstępnego za użytkowanie mieszkania	20,1	18,2
Stałych opłat związanych z użytkowaniem mieszkania (gaz, woda, elektryczność)	12,7	8,2
Opłat niezwiązanych z użytkowaniem mieszkania (np. zdrowie, edukacja)	9,5	9,3
Spląt rat kredytu hipotecznego na użytkowane mieszkanie	3,8	4,8
Spląt rat kredytów, pożyczek innych niż kredyt na użytkowane mieszkanie	11,1	10,0

Źródło: jak pod tabelą 9, s. 87.

Jak pokazują badania GUS¹², ubóstwo w różnym stopniu dotyka poszczególnych grup społecznych. Gospodarstwa domowe emerytów nie są tą grupą gospodarstw, która szczególnie jest narażona na ubóstwo zarówno wyznaczone przez minimum egzystencji, jak relatywną i ustawową granicami ubóstwa¹³. Odsetek gospodarstw domowych emerytów zagrożonych ubóstwem skrajnym wyniósł w 2010 r. 3,9% i wzrósł w stosunku do roku

¹² *Ubóstwo w Polsce w 2010 r. Informacja sygnałna*, GUS, Warszawa 2011.

¹³ Przy obliczaniu zasięgu ubóstwa obiektywnego GUS uwzględnia trzy granice ubóstwa:

- minimum egzystencji obliczane przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (uwzględniane są tylko te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie, a konsumpcja niższa od tego poziomu prowadzi do biologicznego wyniszczenia,
- relatywną granicę ubóstwa – 50% średnich wydatków ogółu gospodarstw domowych,

poprzedniego o 0,1 pkt proc. Po gospodarstwach pracujących na własny rachunek był to najniższy procent gospodarstw zagrożonych tym ubóstwem. Także biorąc pod uwagę granicę ubóstwa relatywnego i ustawowego procent zagrożonych gospodarstw emerytów jest niższy niż w gospodarstwach domowych pracowników, rolników i rencistów (tabela 11).

Tabela 11. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem gospodarstw domowych w latach 2009–2010

Grupy społeczno-ekonomiczne gospodarstw domowych	Odsetek osób w gospodarstwach dochodowych o wydatkach poniżej					
	granicy ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji)		relatywnej granicy ubóstwa		ustawowej granicy ubóstwa	
	2009	2010	2009	2010	2009	2010
Pracowników	5,2	5,1	16,5	16,3	7,9	6,9
Rolników	9,3	8,9	28,5	25,9	14,2	12,1
Pracujących na własny rachunek	1,8	2,2	8,2	9,3	3,5	3,3
Emerytów	3,8	3,9	13,0	13,3	4,9	4,1
Rencistów	11,2	9,6	27,7	25,4	14,1	10,1
Utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł	19,0	22,4	39,3	41,9	23,8	27,0

Źródło: jak pod tabelą 1, s. 42.

Z kolei wyniki Europejskiego Badania Warunków Życia pokazują, że zagrożenie ubóstwem¹⁴ osób starych w Polsce w ostatnich latach zwiększyło się. Podczas gdy w 2005 r. wskaźnik zagrożenia ubóstwem (po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych) osób 65-letnich i starszych wynosił tylko 7,3%, to w 2009 r. prawie się podwoił i wynosił 14,4%. Co prawda, nadal wskaźnik zagrożenia ubóstwem osób starych był niższy niż ogółu ludności (odpowiednio było to 20,5% w 2005 i 17,1% w 2009 r.), ale tendencja w tych latach była odwrotna, wskaźnik zagrożenia ubóstwem ogółem spadał, a dla osób powyżej 64 lat wzrastał¹⁵.

– ustawową granicę ubóstwa – kwotę, która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z systemu pomocy społecznej.

¹⁴ W tych badaniach granica ubóstwa określana jest jako 60% krajowej mediany ekwiwalentnych dochodów do dyspozycji po transferach społecznych.

¹⁵ „Rocznik Statystyczny 2011”, GUS, s. 792.

Sytuacja mieszkaniowa osób starych

Sytuacja mieszkaniowa ludzi starych nie tylko obrazuje ich status materialny, ale również w dużym stopniu decyduje o przebiegu tej fazy życia, która ze względu na naturalne procesy starzenia może potęgować trudności w życiu codziennym. Z drugiej strony daje możliwości ewentualnego zapewnienia sobie środków na starość (odwrocana hipoteka). Stąd też w artykule zamieszczono część poświęconą warunkom mieszkaniowym osób starych. Oprócz danych publikowanych przez GUS posłużę się wybranymi wynikami dotyczącymi sytuacji mieszkaniowej ludzi starych uzyskanymi w badaniu PolSenior¹⁶. Z badania tego wynika, że domy jednorodzinne to główne miejsce zamieszkiwania osób starych na wsi (ponad 89%) i w małych miastach do 20 tys. (ponad 55%). Wraz ze wzrostem wielkości miast spada odsetek osób starych zamieszkujących w domach jednorodzinnych, a wzrasta odsetek zamieszkałych w domach wielorodzinnych i blokach wielopiętrowych (w miastach powyżej 500 tys. prawie 87% badanych mieszkało w takich budynkach).

Dane zawarte tabeli 12 wskazują, że gospodarstwa emerytów mieszczą się głównie w domach jednorodzinnych wolnostojących i blokach powyżej 10 mieszkań w budynku. W pozostałych typach budynków znajdowało się niespełna 14% gospodarstw emerytów. Jeśli chodzi o rodzaj budynku zajmowanego przez ten typ gospodarstw domowych, to mieści się on prawie idealnie w przeciętnej dla ogółu gospodarstw domowych, jedynie zabudowa szeregowa wśród gospodarstw emerytów jest rzadziej spotykana niż wśród ogółu gospodarstw domowych.

Mieszkania emerytów nie są największe pod względem przeciętnej powierzchni użytkowej, ale są to mieszkania duże w przeliczeniu na powierzchnię przypadającą na 1 osobę i liczbę osób przypadających na 1 pokój.

Najczęściej mieszkania emerytów w niewielkim stopniu odbiegają wyposażeniem w podstawowe urządzenia i instalacje techniczno-sanitarne od typowych mieszkań dla wszystkich grup społeczno-ekonomicznych. Należy jednak odnotować, że w większości ich wyposażenie jest gorsze (z wyjątkiem instalacji gazowej). Jednak ze względu na wiek zamieszkujących mieszkania bez centralnego ogrzewania (tylko 80% mieszkań gospodarstw emerytów ma taką instalację) oraz brak łazienki czy też instalacji ciepłej wody bieżącej, okoliczności te mogą stanowić uciążliwe utrudnienia życia

¹⁶ A. Bartoszek, E. Niezabitowska, B. Kucharczyk-Prus, M. Niezabitowski, *Warunki zamieszkiwania seniorów – główne ustalenia badawcze* [w:] *Aspekty medyczne, op. cit.*, s. 511–530.

Tabela 12. Wybrane dane o sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych wg grup społeczno-ekonomicznych

Rodzaj budynku, w którym znajduje się mieszkanie	Gospodarstwa domowe					
	ogółem	pracowników	rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów	rencistów
	w % danej grupy gospodarstw domowych					
Dom jednorodzinny wolnostojący	42,1	38,9	96,9	44,8	43,0	42,6
Dom jednorodzinny w zabudowie szeregowej	4,6	4,7	-	7,3	3,8	5,4
Budynki z mniej niż 10 lokalami mieszkalnymi	10,6	11,2	-	8,2	10,1	11,4
Budynki z 10 i więcej lokalami mieszkalnymi	42,5	45,0	-	39,1	42,9	40,4

Źródło: jak pod tabelą 7, s. 105.

Tabela 13. Charakterystyka mieszkań użytkowanych przez gospodarstwa domowe wg grup społeczno-ekonomicznych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	ogółem	pracowników	rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów	rencistów
	Przeciętna powierzchnia użytkowa zajmowana przez gospodarstwo domowe w m ²	73,40	73,98	116,17	94,81	66,47
Przeciętna powierzchnia użytkowa zajmowana przez gospodarstwo domowe na 1 osobę w m ²	25,94	22,14	26,79	27,94	35,12	34,44
Przeciętna liczba pokoi użytkowanych przez gospodarstwo domowe	2,82	2,88	3,91	3,41	2,61	2,44
Przeciętna liczba osób na jeden pokój	1,00	1,16	1,11	0,99	0,72	0,76

Źródło: jak pod tabelą 1, s. 229.

Tabela 14. Stopień wyposażenia mieszkań w urządzenia i instalacje techniczno-sanitarne wg grup społeczno-ekonomicznych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					rencistów
	ogółem	pracowników	rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów	
Wodociąg	99,2	99,5	98,6	99,9	98,7	98,2
Ustęp splukiwany	95,2	97,0	92,3	98,9	93,7	90,8
Łazienka	94,6	96,5	92,9	98,6	92,9	89,5
Ciepła woda bieżąca	94,2	96,1	92,3	97,9	92,6	89,1
Gaz	92,1	92,1	96,1	88,9	93,2	90,9
Centralne ogrzewanie	82,0	84,2	85,8	85,8	80,8	72,8
Piecy	17,9	15,7	14,1	14,0	19,1	26,9

Źródło: jak pod tabelą 1, s. 225.

codziennego. Jednak, jak wskazują autorzy badania PolSenior, ludzie starzy zachowują bierność, jeśli chodzi o działania ukierunkowane na modernizację mieszkań przez nich zajmowanych.

Podsumowanie

Głównym źródłem utrzymania osób starych są emerytury. Sytuacja dochodowa tej grupy społeczeństwa, jak pokazują dane GUS, badania PolSenior i dane ZUS, nie jest zła. W porównaniu z innymi typami gospodarstw domowych gospodarstwa emerytów (skupiające największą liczbę osób starych) charakteryzują się stosunkowo dobrą sytuacją, jeśli chodzi o bieżące dochody miesięczne na jedną osobę w gospodarstwie domowym. Gospodarstwa te w niewielkim procencie są narażone na ryzyko ubóstwa, ale w ostatnich latach widoczna jest zmiana tej sytuacji i powiększanie się tego ryzyka. Zdecydowanie gorsza jest sytuacja osób pobierających emerytury rolnicze. Ich przeciętna wysokość jest o ok. 50% niższa niż przeciętna emerytura wypłacana przez ZUS.

W społeczeństwie panuje powszechne przekonanie, że sytuacja emerytów i rencistów jest najgorsza i że te grupy społeczne wymagają największego wsparcia ze strony instytucji publicznych. O ile w wypadku rencistów przekonanie to niewiele odbiega od rzeczywistości (pod względem wielkości przychodów, zagrożenia ubóstwem i samooceny warunków życia), to dla emerytów sytuacja jest o wiele lepsza, a jednocześnie bardziej zróżnicowana wewnątrz.

Warunki życia osób starych, których głównym źródłem utrzymania są emerytury, w nadchodzących dekadach ulegną zmianie. Na skutek wprowadzonych zmian w systemie emerytalnym spadnie stopa zastąpienia i relatywna wysokość emerytur wypłacanych w systemie powszechnym. Bez wprowadzenia zmian dostosowujących w systemie emerytalnym może wystąpić zjawisko silnego zróżnicowania wysokości emerytury (uzależnione od roku, w którym dana osoba przeszła na emeryturę i rozwiązań prawnych), a nie od przebiegu historii ubezpieczenia. Osoby pobierające świadczenia wg zasad sprzed reformy będą miały to świadczenie zdecydowanie relatywnie wyższe.

Pomimo niezłej przeciętnej sytuacji dochodowej osób starych widoczne są tendencje, które tę sytuację w nadchodzących latach będą zmieniać na gorszą. Dotyczy to wzrostu wydatków sztywnych w budżetach gospodarstw domowych osób starych, takich jak: utrzymanie mieszkania, wzrost kosztów podstawowych mediów i wzrost wydatków na świadczenia zdrowotne, które dla większości osób starych musimy także uznać za sztywne.

W związku z trudnościami w zaspokajaniu codziennych potrzeb samooce-
na sytuacji materialnej osób starych jest gorsza niż wskazywałyby jej obiek-
tywne mierniki.

W podsumowaniu warto zwrócić także uwagę na charakterystyczną ce-
chę w wydatkach ludzi starych w postaci darów przekazywanych innym
gospodarstwom. W gospodarstwach emerytów udział tego rodzaju wspie-
rania innych jest znacznie wyższy niż w pozostałych typach gospodarstw
domowych.

W polityce społecznej zarówno na szczeblu centralnym, jak i lokalnym
konieczne jest podjęcie działań, które przeciwdziałać będą zwiększaniu od-
setka osób starych zagrożonych ubóstwem. Dziś nie jest to problem spo-
łeczny, którego rozmiary, jak pokazują dane statystyczne, są duże, jednak
wyraźnie w ostatnich latach zjawisko zagrożenia ubóstwem osób starych
rośnie, a nie maleje.

Bibliografia

- Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red.), Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań 2012. *Budżety gospodarstw domowych w 2010 r.*, GUS, Warszawa 2011.
- G. Bukowska, G. Kula, L. Morawski, *Ryzyko ubóstwa osób starych*, CeDeWu, Warszawa 2011,
- Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2010)*, GUS, Warszawa 2012.
- B. Kłos, *Europejskie systemy emerytalne – stan i perspektywy*, „Analizy BAS” 2011, nr 5(49), www.bas.sejm.gov.pl/analizy.php.
- Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa, diagnoza i program działania*, PAN Komitet Prognoz „Polska 2000 plus”, Warszawa 2008.